

VÝZKUMNÝ
ÚSTAV
KRIMINOLOGICKÝ

IKKS P

(retro?)
**ZPRÁVY
Z VÝZKUMU**



VIII/1

Poruchy socializace a sociálního prostředí u pachatelů tr.č. vraždy (§ 219 tr. zák.)

V rámci výzkumu osobnosti pachatele, který probíhal v minulých letech ve VÚK při GP ČSSR a VÚP SNV ČSR byla vyšetřena i 60ti členná skupina pachatelů pravomocně odsouzených za tr. č. podle § 219 tr. zák., event.

§ 8 k § 219 tr. zák. Tito pachatelé, prvověznění i recidivisté si v době explorace v letech 1978 - 1980 odpykávali trest odnětí svobody v NVÚ III. event. II. diferenční skupiny.

U trestného činu vraždy, stejně jako u jiných trestných činů, nelze hovořit o jednotném typu pachatele - v tomto případě vraha. Jevové formy vraždy jsou rozmanité. Převážně se tyto odlišnosti promítají již do pojmového označení jednotlivých skutků úmyslného usmrcení. Vycházíme-li z motivace a účelu vraždy, lze např. rozlišovat vraždu loupežnou, sexuální, ze ziskovosti, vraždu v důsledku přistižení pachatele při činu či jeho prozrazení, nebo jinak směřující k vyhnutí se trestní odpovědnosti (Entdeckungsmord), vraždu ze soucitu, vraždu v afektu (ze žárlivosti, ze msty, nenávisti atp.). Nelze však nevidět, že tato i jiná motivační schemata, často používaná v literatuře, ve

skutečnosti poskytují jen jakési hrubé rastry a představují často jen jednu z mnoha možností volby třídících znaků pro heterogenní skupinu tohoto deliktu.

V literatuře, především viktimologické, se v posledních letech objevuje snaha o vytvoření klasifikačního schématu na základě vztahu mezi pachatelem a obětí v kriminogenní situaci. Tak např. J. Bafia (Wktymologia-kriminologiczne spojżenie na ofiarę przestępstwa, W-a 1976) bŕduje svoji klasifikaci na základě sociálně psychické interakce mezi obětí a pachatelem. Dochází k osmi různým typům deliktů, z nichž některé lze zahrnout pod jednu skutkovou podstatu.

Do 1. skupiny řadí autor delikty, kdy obětí je náhodná osoba o jejímž výběru rozhodují okolnosti místa nebo času, které se rychle mění. Neexistuje zde žádný svazek mezi pachatelem a obětí před uskutečněním deliktu, ani způsobilost oběti. Pachatel využívá pouze příležitosti.

V 2. skupině jsou delikty, ve kterých je oběť tzv. pasivně způsobilá. Ani v tomto případě není oběť v takové sociální interakci s pachatelem, která by tvářela kriminogenní situaci pro určitý delikt charakteristickou. Má však určité osobní vlastnosti, které podmiňují pachatele, aby si ji za oběť svého trestného činu zvolil (např. naivnost, lehkověrnost, psychický defekt, fyzická slabost, atraktivní vzhled, opilost, majetnost). Jde tedy o takové vlast-

nosti, se kterými se běžně u obětí trestných činů setkáváme.

Do třetí skupiny náležejí delikty, které vznikají na podkladě konfliktu mezi obětí a pachatelem. Kriminogenní situace v tomto případě odrážejí různé druhy konfliktů a chování oběti se aktivně na spáchání deliktu podílí. Může např. působit na emociální reakce pachatele (vražda z afektu), nebo vyvolat pocity msty, touhy se s někým za něco vyrovnat apod.

Čtvrtá kategorie zahrnuje delikty, kdy oběť je na pachate-
li závislá, ať dočasně nebo trvale. Trestný čin v tomto případě může postihovat jednání, kdy pachatel zneužije závislosti oběti na své osobě, nebo naopak neplní směrem k závislé osobě povinnosti, které k ní má.

V páté skupině nacházíme delikty, jejichž cílem je docílit takového chování oběti, které pachatel vyžaduje.

Do šesté skupiny jsou zahrnuty delikty, kdy oběť je sama pachatelem trestného činu (automutilace).

V sedmé nacházíme trestné činy, které jsou spáchány na žádost nebo se souhlasem oběti (eutanazie, interrupce).

Osmou skupinu tvoří tzv. delikty se smíšeným viktimologickým podkladem. Jde o situace, kde pachatel i oběť se současně dopustí tr. činu, nebo kdy pachatel může být současně obětí

(dopravní delikty, rvačky). Tak např. mezi trestnými činy vraždy analyzovanými v našem výzkumu nacházíme delikty, které lze subsumovat pod do kategorie 1-4 a 7-8.

Tuto viktimologickou klasifikací deliktů z hlediska sociální interakce mezi pachatelem a obětí je možno považovat za ojedinělou již svou odlišností od poměrně rozšířených teorií subkultury násilí, lidské destruktivity nebo agresivity jako civilizační choroby (M. E. Wolfgang: *Patterns in Criminal Homicide*, Philadelphia 1958, F. Ferracute: *The Subculture of Violence*, London 1967, E. Fromm: *Anatomie der menschlichen Destruktivität*, Stuttgart 1974). Psychické a charakterové anomalie mohou pochopitelně v etiologii vražd hrát určitou roli. Vycházíme-li však ze vztahu pachatel-oběť, ze skutečnosti, že motivaci vraždy lze ve většině případů dovodit z konfliktu v mezilidských vztazích, pak právě sociálně psychologický přístup doplněný kriminologickými a trestněprávními aspekty může přispět k vysvětlení většiny vražd. Předmětem našeho sdělení je 30 prvovězněných a 30 recidivních pachatelů, v době explorace ve výkonu trestu odnětí svobody, pravomocně odsouzených za tr. čin vraždy (§ 219) nebo pokusu vraždy (§ 8 k § 219 tr. zák.). Obě skupiny pachatelů jsou porovnávány v těch kriminologických a trestněprávních aspektech, které bylo možno získat z osobního nebo soudního spisu pachatelů, pomocí ad hoc vypracovaného schematu SASS (schema analýzy soudního spisu). Sdělení

není vyčerpávající, postihuje pouze ten okruh informací, které bylo možno danou metodou postihnout. Navíc je třeba vzpomenout určité informační nevyváženosti mezi skupinou prvovězněných a recidivistů, zapříčiněnou rozsahem analyzovaných spisových materiálů. Při matematicko-statistickém zpracování bylo použito charakteristik rozdílů individuálních relativních četností, které byly testovány na 0,1 %, 1 % a 5 % hladině významnosti.

Sociodemografické znaky:

Statisticky signifikantní rozdíl ($p \leq 0,1 \%$) byl prokázán ve věkovém zastoupení pachatelů, kdy v kategorii 18-24 letých byli výrazně zastoupeni prvověznění pachatelé (P), zatímco převahu recidivistů (R) nacházíme ve skupině 25 -30 letých. V osobním stavu pachatelů, ani^v jejich sociálním postavení nenacházíme rozdílů. V obou skupinách převládají osoby svobodné s dělnickým povoláním. Výrazný posun však zjišťujeme ve znaku pracovní zařazení, kde v souboru (R) nacházíme pouze pomocné síly. S tím souvisí i statisticky významný rozdíl ve znaku vzdělání ($p \leq 1 \%$), ve variantách zvláštní škola, nedokončené základní vzdělání a nevyučen v neprospěch souboru R. Negativní pracovní i občanské posudky jednoznačně zaznamenáváme rovněž u R skupiny.

Trestněprávní znaky

Z hlediska dokonání trestného činu jsme ve skupině prvorozněných pachatelů shledali 22 dokonanych útoku, z toho jednu vraždu dvojnásobnou. Ve skupině recidivistů 28 dokonanych útoku, z toho rovněž jedno dvojnásobné homicidium. U obou skupin nebyly shledány rozdíly ve formě, ani přípravě deliktu. Usmrcení byla provedena jediným pachatelem, bez předchozí přípravy. Statisticky signifikantní rozdíly ($p \leq 0,1 \%$) však byly zjištěny ve formě zavinění, kde úmysl nepřímý dominuje u prvorozněných pachatelů. Pokud jde o polehčující okolnosti byla ve skupině prvorozněných nejčastěji zaznamenána okolnost, že pachatel vedl před trestným činem řádný život, zatímco u recidivistů byla markanta shledána v okolnosti spáchání trestného činu pod vlivem tíživých nebo osobních poměrů. Statisticky signifikantní rozdíly nebylo možno prokázat. Nejčastěji se vyskytující přitěžující okolnost v souboru prvorozněných bylo spáchání trestného činu surovým způsobem. U recidivistů, soud přihlížel ve většině případů k předchozím odsouzením pachatele (§ 34 písm. j) tr. zák.).

Trestní sazba v souboru prvorozněných pouze v jednom případě převýšila hranici 15 let, zatímco u recidivistů bylo k trestu odnětí svobody na více než 15 let odsouzeno 9 pachatelů. U dvou pachatelů z tohoto souboru byl absolutní trest cestou milosti změněn na 25 let odnětí svobody. Ze souboru recidivistů byli 4 pachatelé odsouzeni s přihlédnutím k § 32 tr. zák. - spáchali tr. čin ve stavu zmenšené přičetnosti a 18ti pachatelům bylo uloženo ochranné léčení podle § 72 tr. zák.

V příčinách, které vedly k trestnému činu úmyslného usmrcení výrazně dominují konfliktní interpersonální vztahy ($P = 86,7 \%$, $R = 50 \%$). Přesto ale byly prokázány statisticky signifikantní rozdíly ($p \approx 0,1 \%$) mezi oběma soubory. V souboru recidivistů jsou významněji zastoupeny příčiny s antisociálním charakterem jako je ziskuchtivost, odstranění nežádoucího svědka apod.

Ve sféře motivační nacházíme statisticky signifikantní rozdíly ($p \approx 1 \%$) především ve znaku "žárlivost" a "strach z druhé osoby", které jsou výrazně zastoupeny v souboru prvovězněných. V souboru recidivistů vystupuje jako motivační činitel do popředí "dlouhodobá frustrace", pod kterou jsme zahrnuli omezování v jednání, odmítání, citové strádání a dlouhodobou nenávist, dále pak zlostný afekt vyvolaný např. výsměchem, ponížením, nečekaným odmítnutím, provokací, urážkou. Statisticky signifikantní rozdíly ($p \approx 1 \%$) byly shledány v bezprostředním podílu alkoholu na spáchání tr. činu, s dominantou v souboru recidivistů ($73,3 \%$).

Kriminální situace

Situaci, která bezprostředně předcházela spáchání tr. činu hodnotí pachatelé obou skupin výrazně odlišně. Byla zjištěna statistická signifikance rozdílů ($p \leq 0,1 \%$) v hodnocení situace jako "provokující", která je dominantní v souboru recidivistů, zatímco prvověznění hodnotí situaci, která předcházela trestnému činu jako "znesnadňující". Mezi hodnocením kriminální situace pachatelem a soudem nebyly shledány rozdíly.

S pachatelovým hodnocením kriminální situace souvisí bezprostředně i jeho hodnocení chování oběti. Statisticky signifikantní rozdíly ($p \leq 0,1\%$) byly prokázány v hodnocení chování oběti jako "amorální" v souboru recidivistů, zatímco prvověznění pachatelé hodnotí chování oběti, proti které směřoval vražedný útok jako "právně aprobované". Přestože minimální počet námi sledovaných úmyslných usmrcení byl spáchán v přítomnosti dalších osob, nacházíme častější frekvenci opět v souboru recidivních pachatelů ($R = 36,7 \%$, $P = 20,0 \%$). Rovněž snaha, ze strany přítomných osob, zabránit deliktu vyznívá nepříznivě pro recidivní skupinu, kde pouze u 10 % případů můžeme konstatovat aktivní zásah, i když nevedl k pozitivnímu cíli.

Při objektivním hodnocení interakce mezi pachatelem a kriminální situací, ve které došlo k trestnému činu nebylo shledáno v obou skupinách rozdílů. V rozhodujícím časovém

období, kdy byl trestný čin spáchán šlo o využití situace, která se v daném momentu vytvořila. Toto hodnocení je v souladu se zjištěním shora prezentovaným, že sledované trestné činy byly spáchány bez přípravy, jakož i s poznatky z oblasti modu operandi. Pachatelé používali k útoku převážně předmětů, které měli bezprostředně k dispozici. V obou skupinách převažovala usmrcení ostrými předměty - bodné, sečné, řezné rány (P = 10, R = 11), dále rdoušení (P, R = 6), utlučení tupým předmětem (P = 4, R = 5), utlučení + bodné rány (R = 4), zastřelení (P = 9, R = 1), utopení (P, R = 1), udušení (R = 1), upálení (R = 1).

Vražedný útok směřoval v obou skupinách v největším počtu případů proti osobám, které byly v úzkém kontaktu s pachatelem, především proti členům rodiny. Statisticky signifikantní rozdíly mezi skupinami nebyly prokázány, ale při bližším rozboru jsme zaznamenali tyto nuance:

- ve skupině prvovězněných směřoval útok proti osobám, které byly v příbuzenském nebo jiném obdobném vztahu k pachateli ve 24 případech (15 žen - manželky, družky, milenky, 4 děti, 5 mužů - 3 otcové, 1 tchán, 1 bratr);
- ve skupině recidivních pachatelů šlo o 17 osob (14 žen - 11 manželky, milenky, družky, 1 tchýně, 2 matky, 3 muži - 1 tchán, 1 bratr, 1 dítě).

Doplňme-li shora uvedená čísla o oběti - muže, kteří byli pachatelovými soky - ve skupině prvovězněných 1 osoba-

u recidivistů 6 osob, docházíme ke zjištění, že indifere-
rentních obětí bylo ve skupině prvovězňených pouze 5
a v recidivní 7 osob.

Zdá se, že láska a intimní vztahy mezi dvěma lidmi
jsou potenciálním zřídlem aktů násilí. Láska a nenávisť
jsou natolik propojené city, že obětí vraždy se často
stává objekt lásky. Všude tam, kde rodina je dominující
společenskou institucí zaznamenáváme vysoké procento vražd
právě v této sféře. (M. E. Wolfgang: Agresja i przemoc-
przestępstwo i kontrola społeczna, Przestępczość na świecie,
1977). Hybnou silou námi sledovaných vražedných útoků neby-
ly (až na ojedinělé výjimky) ve skupině prvovězňených
typické kriminální pohnutky (obohacení, pomstychtivost,
žárlivost), ale pohnutky rázu emotivního - nevěra, zklamá-
ní, žárlivost. U velké většiny prvovězňených vrahů jde
o řádné občany, kteří jednali pod vlivem zhrouceného štěstí,
stressu, zoufalství a beznaděje než nepřátelství.

Odlišně a to především ve světle psychiatrických
a psychologických posudků se jeví skupina recidivních
pachatelů. I když vražedné útoky směřují rovněž proti oso-
bám blízkým, je pro tyto útoky proti životu příznačná
neadekvátní reakce na podnět, kterým byl pachatel uražen,
ponížen, zesměšněn. Pozitivní emoce jsou výrazně oslabeny,
u řady pachatelů je konstatován nedostatek etických citů
(26,7 %), citový infantilismus, 93,3 % pachatelů je označe-
no za psychopaty, z toho 50 % je psychopatů nezdrženlivých.
Organicitu v anamnéze nacházíme u 43,3 %, 16,7 % pachatelů

bylo psychiatricky léčeno. Za návykové alkoholiky je označeno 76,7 % osob, z toho 23,3 % ve 3. nebo 4 fázi. 30 % pachatelů bylo označeno za jedince s podprůměrným intelektem. U téměř 60 % těchto pachatelů lze vysledovat zátěž v rodinné anamnéze, ať již jde o trestnost rodičů, alkoholismus, psychózy, nebo suicidia, výchovné poruchy v dětství a dospívání v gradaci od lhostejnosti, zanedbávání povinné rodičovské péče až po sadistické trestání.

V rámci prováděných expertíz se někteří soudní znalci vyslovili i k možnosti resocializace (u 43,3 % vyšetřovaných). U 9 osob shledali resocializaci vzhledem k osobnostním rysům pachatele nemožnou, (u 2 osob doporučili chirurgický zákrok, u 3 osob se vyslovili o společenské nebezpečnosti (ante delictum). U 4 osob je dle jejich názoru resocializace možná za předpokladu úplné abstinence.

V kriminální minulosti těchto pachatelů nacházíme u 66,7 % trestné činy násilné povahy, u zbývajících 33,3 % pachatelů je násilná kriminalita kombinována další trestnou činností. Před tr. činem vraždy byli ti-to pachatelé v průměru 4x ve výkonu trestu odnětí svobody, kde strávili cca 4 1/2 roku. Interval mezi propuštěním z předcházejícího trestu OS a tr. č. vraždy se pohybuje u nadpoloviční většiny souboru v rozmezí 1 až 3 roků.

Shora uváděná fakta nás vedou k závěrům, že trestného činu vraždy se spíše dopouštějí příslušníci nižších společensko ekonomických vrstev, kde i jinak dochází k častějšímu použití fyzického násilí ve společenské interakci. Pachateli tr. činu vraždy jsou patrně častěji ti jedinci, kteří sami byli obětí určité viktimizace (děti žijící ve zdemoralizovaných rodinách, bité, vykořisťované, zanedbávané). Přitom jak empirické výzkumy orientované na příčiny trestné činnosti, tak trestní praxe se otázkou viktimizace pachatelů příliš nezabývá, ať již z nedostatku informací o pachateli a jeho životní genezi nebo z nedostatku času. Z hlediska zdokonalování systému speciální prevence by bylo vhodné zaměřit se i na takové formy kriminálního chování, které sice nehrají z kvantitativního hlediska ve struktuře kriminality podstatnější roli, ale vyznačují se vysokým stupněm společenské nebezpečnosti. V otázkách obecné prevence pak vychovávat společnost k tomu, aby si zavčas všimla narůstajících konfliktů v mezilidských vztazích a v rámci dnes propagovaného manželského poradenství věnovat více pozornosti konfliktním situacím v partnerských vztazích a jejich společensky přijatelnému řešení.